

JOSÉ ENRIQUE RUIZ-DOMÈNEC

L'Abat Oliba: un home de pau en temps de guerra

L'any 1948, el medievalista català Ramon d'Abadal i de Vinyals, que fou president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, esbossava el perfil religiós, polític i cultural de l'abat Oliba, bisbe de Vic, com un privilegiat observatori per a una apassionada anàlisi de la seva època, les dècades que ens encaminen cap a l'any mil; una tasca molt més difícil del que a primera vista podria semblar, tot i que comptem amb l'excel·lent treball del pare Anselm Maria Albareda, l'autoritat del qual reclama en més d'una ocasió.¹ Abadal era conscient de l'opacitat dels testimonis narratius d'aquest període que contrasta amb l'abundància de documentació d'arxiu: els crònicons de l'època i les cròniques posteriors, incloses les *Gesta comitum Barchinonensium* realitzades a Ripoll a mitjans del segle XII, ens donen poca informació (o cap) a l'hora de dibuixar el perfil humà d'aquell eminent abat i bisbe que representà aleshores (com representa ara) una inevitable referència en l'estudi dels senyals d'identitat de Catalunya en el període primitiu per dir-ho com Miquel Coll i Alentorn.² O, si aquesta darrera afirmació pogués ser qualificada de presentista, podríem dir que les *Gesta* constitueixen el fonament de la memòria de la dinastia

1. R. D'ABADAL, *L'Abat Oliba, bisbe de Vic i la seva època*, Barcelona, El Guió d'Or, 1948. Tercera edició: editorial Aedos, 1962. Citaré per aquesta edició més accessible que no pas les altres dues anteriors. L'obra d'Anselm Albareda a la que faig referència és *L'abat Oliba, Fundador de Montserrat. Assaig biogràfic*, Monestir de Montserrat, 1931.

2. M. COLL I ALENTORN, «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», *Estudis Romànics*, III, 1951, p. 139-196.

comtal de Barcelona, des del moment mateix que el cenobi de Ripoll va fixar per escrit els noms del comtes en una mena d'annals que van tenir la mateixa funció que els *libri memoriales* de les abadies alemanyes de tradició carolíngia i postcarolíngia. Però, això no obstant, han estat els documents d'arxiu que van orientar i continuen orientant les investigacions sobre aquesta època i els seus personatges rellevants. El motiu fonamental s'ha de buscar, tal com va assenyalar ja fa alguns anys Richard William Southern, en què: «la región situada entre Barcelona y los Pirineos fue prolífica en la producción de documentos en un tiempo en que no era muy abundante en la mayoría de los países europeos. El conservadurismo de esta región (que ni la Reforma ni la Revolución perturbaron) ha colaborado a conservar los testimonios del pasado».³

El perfil d'Oliba i la reconstrucció de la seva època s'intentaran fer a través dels contractes hipotecaris, les donacions, els testaments, les permutes, les resolucions judicials, les encíclicues, les cartes pastorals o les actes de les assemblees de pau i treva de Déu o les actes de consagració d'esglésies, documents que es reuneixen en un voluminós diplomatarí.⁴

Oliba era català. Un home dels Pirineus: va néixer en algun indret del comtat de Cerdanya o del comtat de Besalú en el darrer terç del segle x, probablement l'any 971. No va ser aliè a cap de les pressions culturals i polítiques d'una localització com aquesta i els trets de la seva personalitat van respondre obertament al món vital d'aquesta geografia;⁵ i també el fet de pertànyer a una família singular, per no dir estrangera, que alguns erudits del segle xvii van voler fer provenir del llinatge dels merovingis i que tingué en Guifré el Pilós el seu personatge més significatiu ja es tracti de la història o de la llegenda.⁶ Que el vigorós abat de Cuixà i de Ripoll, que l'elegant bisbe de Vic, busqués

3. R.W. SOUTHERN, *The Making of the Middle Ages*, Londres, 1953 (traducció de Fernando Vela amb l'assessorament de Luis Vázquez de Parga: *La Formación de la Edad Media*, Madrid, Revista de Occidente, 1955). La cita és a la pàgina 125.

4. E. JUNYENT, *Diplomatarí i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1992.

5. Vegi's J. E. RUIZ-DOMÈNEC, *Cruzando los Pirineos en la Edad Media* (Conferència inaugural en el Segon Congrés Internacional d'Història dels Pirineus, celebrat a Girona el novembre de 1998), Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1999.

6. Els aspectes llegendaris han estat tractats fonamentalment per Martí de RIQUER, *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, Quaderns Crema, 2000; i per Miquel COLL I ALENTORN, «Guifré el Pilós en la historiografia i la llegenda», dins *Llegendari*, Barcelona, 1993.

un sentit a la seva existència a través del significat polític de la *stirps* comtal a la que pertanyia per dret de naixença mostra ben clarament que Oliba valorava la família com l'estructura fonamental de la societat catalana en el seu temps, tal i com podem comprovar en un epitafi escrit per ell poc abans de l'any 1008 en honor de set membres del seu llinatge patern: el seu besavi Guifré el Pilós, el seu avi Miró II, la seva àvia Ava, els seus oncles Miró Bonfill, Guifré i Sunifred i per últim el comte Ermengol. En aquest elogi comprovem un cop més que els fills engendren els seus avantpassats mitjançant l'esforç constructiu d'autèntiques necròpolis familiars com fou Ripoll per als fills, néts i besnéts de Guifré el Pilós.⁷

La família d'Oliba mereix ser estudiada a fons; és una família que forma part del fet diferencial de les terres catalanes davant el món carolingi i del llegat romano-visigòtic. Una vegada més, Abadal va albirar la importància d'aquesta qüestió i va escriure un llibre amb un títol provocador: *Els primers comtes catalans*.⁸ El nucli originari del llibre és l'estudi de la genealogia de Guifré el Pilós, dramatitzant el gest d'aquell valerós noble del segle ix que va abandonar les terres dels Pirineus per instal·lar-se a la ciutat de Barcelona després d'haver ocupat els territoris d'Osona i del Bages. Els comtes de Barcelona tornaven a ser novament «vindicats» en analitzar el seu important paper en el camí cap a la sobirania nacional de Catalunya i com a testimoni d'una actitud distesa, fins i tot generosa i oberta amb les comunitats habitades sota el seu control.⁹

7. El text de l'elogi és a Lluís Nicolau d'OLIVER, «L'escola poètica de Ripoll en els segles x-xiii», dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI, 1915-1920. També l'edita Junyent dins el *Diplomatari*, cit. p. 304-306. Per al significat de la família a la Catalunya de l'any mil vegi's l'estat de la qüestió realitzat per J. E. RUIZ-DOMÈNEC, «La organización familiar en Cataluña en el siglo x», dins *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres/Generalitat de Catalunya, 1992 p. 131-14.

8. Barcelona, Editorial Vicens Vives, 1958 (2a edició 1962). Amb aquest llibre, guardonat amb la «llettra d'or de les lletres catalanes de 1958», s'inaugurava la col·lecció «Biografies catalanes», inspirada i dirigida per Jaume Vicens Vives fins a la seva mort.

9. Una primera vindicació va ser realitzada a principis del segle XIX per l'arxiver de Ferran VII, Pròsper de Bofarull i Mascaró, amb una idea molt diferent a la d'Abadal. Vegi's P. de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España*, Barcelona, 1836. El recent llibre de Martín AURELL, *Les noces du comte. Marriage et pouvoir en Catalogne (785-1213)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1995, actualitza l'estudi del llinatge comtal amb noves aportacions i punts de vista renovadors.

Guifré i els seus descendents no van mostrar un excessiu interès en els aspectes militars de la defensa de la frontera per tal d'evitar recels entre els seus poderosos veïns de Còrdova i Aquisgrà. Cada generació va produir una subdivisió de l'herència familiar entre els descendents mascles del Pilós, tot i que aquesta disgregació sempre va ser compensada per la fusió dels oficis secular i eclesiàstic. La família va distribuir al seu albir entre els membres que la componien tots els oficis i responsabilitats de govern, ja fossin temporals o espirituals. A mitjans del segle x, potser afectats per la transformació de l'emirat cordovès en un califat independent i per la decadència cada vegada més visible de l'imperi carolingi, els fills, néts i besnéts de Guifré van universalitzar les seves idees polítiques, amb el suport dels Papes i, d'aquesta manera com anota emotivament Abadal, Catalunya va obrir-se al món de la mà de Roma, allunyant-se de l'òrbita de l'església mossàrab de Toledo i de les seves hereves asturleonenses, fervents partidàries del culte a sant Jaume, la tomba del qual va ser descoberta a Iria Flavia en temps d'Alfons II d'Astúries. Els comtes de Barcelona i els seus parents del Pirineu van confiar en l'ajuda dels Papes, que eren tractats com amics, per resoldre problemes eclesiàstics i fins i tot conflictes familiars.

La conjunció dels interessos temporals i dels espirituals en la Catalunya del segle x explica l'important paper exercit pels monestirs de Cuixà, Ripoll, Sant Pere de Roda i alguns altres en la configuració política dels descendents de Guifré. Tinguem present aquesta prudent actitud que és part de la grandesa d'aquest llinatge i, recordem que a aquest tret fonamental (respecte a qualsevol altre) tot sovint denominat *seny*, s'hi va unir l'esperit de Cluny, una crida a favor d'un ordre internacional dirigit per l'església monàstica:¹⁰ ens trobem no només amb una societat on l'aristocràcia laica i l'eclesiàstica formaven una unitat gairebé indestructible, una classe dirigent sense esquerdes,¹¹ sinó també amb un projecte cultural on la grandesa i la misèria de la vida política s'interpretava algunes vegades en termes poètics i d'altres

10. Ramon d'ABADAL, «L'esperit de Cluny i les relacions de Catalunya amb Roma i Itàlia al segle x», *Studi Medievali*, 1961, p. 3-41.

11. Sobre els orígens aristocràtics dels monjos i les monges d'aquesta època vegi's Clifford E. Lawrence, *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, New York, 1989. Queda per certificar l'arribada recentment per Alain Guerrau en el seu llibre *L'Avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Âge au XIe siècle*, Paris, Seuil, 2001, segons la qual la veritable classe dirigent de l'Alta Edat Mitjana seria en realitat l'església i no l'aristocràcia.

en termes escatològics, però sempre en llatí, fonament lingüístic d'una illa de cultura literària enmig de desenes de llengües autòctones.¹²

Tanmateix, un fet exterior va alterar aquest idíl·lic (i conservador) plantejament polític: les campanyes d'Almansur no només van posar fi a les bones relacions entre els descendents de Guifré el Pilós i els califes de Còrdova, en especial Abderraman III, sinó que a més a més van mostrar l'escàs interès del darrer emperador franc en la defensa de la Marca Hispànica.¹³ La reflexió sobre les campanyes d'Almansur del 985, amb el saqueig de Barcelona, redimeix la ciutat en veure-la en ruïnes: i trobar-se en ruïnes significava per a aquells escriptors haver sobreviscut i poder mostrar els seus ossos despullats. La seva ruïna és la seva eternitat i, per tant, la seva perfecció.

El comte Oliba Cabreta, educat en la pau i àvid de complaure els seus amics de Roma amb la informació científica de les biblioteques de Còrdova, va comprendre el perill que suposava aquesta actitud: el major contrast entre el passat i el futur es mostra en la derrota, a condició de conviure amb el mite de l'èxit d'altres regions europees que van fer dels seus èxits militars el fonament del seu poder polític, com veiem en el cas de Fulko Nerra, comte d'Anjou.¹⁴ Potser res no ens escandalitza i ens fa aclucar encara més els ulls de la nostra comprensió com aquest fet. El comte de Barcelona Borrell II, els seus amics de la frontera, entre els que va destacar des del primer moment Guitard, vescomte de Barcelona, senyor del castell de la Guàrdia de Montserrat, no van acceptar la derrota, i amb aquesta decisió va començar una nova època per als territoris catalans.¹⁵

La història de la família de Guifré el Pilós descansava en l'èxit polític, i es va desorientar quan es va haver d'enfrontar a la derrota. Aquí en sorgirà l'autèntic dilema formatiu del fet català, en el qual la familiaritat amb la derrota

12. La idea és de Massimo OLDONI, *Culture del Medioevo*, Roma, Donzelli, p. 15.

13. A.R. LEWIS, «Cataluña como frontera militar (870-1059)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. V, 1968. Sobre l'atac d'Almansur, vegi's Michel ZIMMERMANN, *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Barcelona, Edicions 62, 1989. Sobre el primer califa de Còrdova vegi's Julio VALDEÓN, *Abderramán III y el Califato de Córdoba*, Madrid, 2001.

14. Bernard S. BACHRACH, *Fulko Nerra, the Neo-Roman Consul, 987-1040. A Political Biography of the Angevin Count*, Berkeley, University of California Press, 1993.

15. Sobre la família dels vescomtes vegi's J. E. RUIZ-DOMÈNEC, *L'Estructura feudal*, Barcelona, Llibres del Mall, 1987. També Francesc CARRERAS CANDI, *Lo Montjuich de Barcelona*, Barcelona, Estampa de la Casa Provincial de Caritat, 1903.

esdevé consubstancial a l'existència mateixa, fins a tal punt que les derrotes semblen fites en el camí de la seva identitat com a poble. Un camí sens dubte atapeït d'efemèrides commemoratives vinculades a les derrotes i a l'exili. Però, en l'any crucial de 985, ¿no serà el tràgic gest del comte Oliba Cabreta el que recordarà a la confosa societat del seu país que la guerra contra l'islam que vol venjar el saqueig de la ciutat no pot definir l'essència d'allò català? Entre l'exili i el suport a la política del seu cosí Borrell II i del seu home de confiança Guitard, Oliba Cabreta escollirà l'exili.

Retirar-se de la vida política és un gest de distinció, que l'acostava a l'actitud dels sants nobles de l'època, ja que com ells el Cabreta va deixar el país dels seus avantpassats i es va refugiar a Monte Cassino a l'ombra de la seva biblioteca i de les seves venerables pedres, on moriria com a monjo l'any 990, deixant els seus quatre fills i les seves dues filles sota la protecció del Papa. El fill gran, Guifré, va heretar el comtat de la Cerdanya, mentre que el segon, Bernat Tallaferró, va ser nomenat comte de Besalú; el tercer, Oliba, va acabar esdevenint abat de Ripoll i de Cuixà i bisbe de Vic; el més petit, Berenguer, es va convertir en Bisbe d'Elna. Adelaida es va casar amb el noble Oriol d'Orgassa, i Ingilberga, tot i ser una filla nascuda fora del matrimoni, va ser anomenada abadessa de Sant Joan de les Abadesses, un monestir femení proper a Ripoll, fundat per Emma, la filla mateixa de Guifré el Pilós.

Oliba va reflexionar, poc abans de fer els vint anys, sobre el gest del seu pare, un exili voluntari com a protesta a la política de la guerra contra l'islam promoguda pel comte Borrell II i el vescomte Guitard. ¿Es podia recompondre el camí de la pau? ¿Era possible encara un acord diplomàtic amb Almansur, restaurant l'eficaç sistema d'aliances del segle x? Oliba no és un monjo apocalíptic com altres monjos de les seves terres, sinó més aviat un promotor de la cultura escrita, en la línia del seu oncle Miró Bonfill, bisbe de Girona i comte de Besalú, un dels amics catalans de Gerbert d'Aurillac, el futur Papa Silvestre II.¹⁶ No proposa una visió tremendista del seu món, com la que fan els autors de les còpies de l'Apocalipsi del Beat de Liébana fetes a Girona (975) i a la Seu de Urgell (1002), sinó que desenrotlla una actitud ponderada davant del ritme de la història. Ripoll no és un mal indret per pensar, tot i que el seu refinament literari sigui una mica fràgil, un xic

16. Sobre la seva personalitat vegi's Henri FOCILLON, *L'an mil*, Paris, Armand Colin, 1952 (citaré la traducció espanyola, Madrid, Alianza, 1952).

adquirir.¹⁷ Sense perills, el pensament perd les arestes. Però massa perills inciten l'home a la violència i a la guerra. No amoreseix les paraules quan parla dels enormes riscos que, en efecte, corre la *societas cristiana* davant la tendència a respondre als atacs musulmans (i dels pobles nòmades) amb la guerra. S'esvera. El nou comte de Barcelona, Ramon Borrell ha enfortit l'aliança amb Udaldar i Geribert, vescomtes de Barcelona, els marits de les seves dues germanes Riquilda i Ermengarda. Cada acció que duen a terme en la frontera meridional és un cop contra la política de pacificació i de pactes amb Al Andalus. La *fitna* que va acabar amb el califat de Còrdova s'entreveu a la llunyania quan Oliba pren consciència del problema del seu temps.

Les dificultats per a les ciutats i les terres dels comtats catalans són, de tota manera, immenses; Oliba no les evita ja que advoca (una vegada més en condicions difícils) per un acord amb el nou senyor de la guerra cordovès? Abd al Malik. Una actitud que manté fins i tot després de saber que en un d'aquests atacs ha mort el seu germà Berenguer, bisbe d'Elna: «*Anno miii factum est prelium in Albesa cum sarracenis ubi Berengarius episcopus Elenensis perimitur*», anotarà el cronicó de Roda.¹⁸ Però precisament perquè les dificultats són enormes, la recerca de solucions esdevé una activitat apassionant i creativa per al jove monjo. Oliba, en les seves cartes, ofereix una taula completa de com ha de ser l'activitat humana d'acord a la moral cristiana.

El quatre de juliol de 1008 moria l'abat Seniofred de Ripoll. Poc després Oliba era elegit nou abat. Tenia trenta-vuit anys. La família li va fer costat en la seva promoció, tal i com era el costum fer des dels temps del Pilós, malgrat que Ramon Borrell, comte de Barcelona i el seu propi germà Bernat Tallaferro, comte de Besalú, discrepaven de la seva postura davant la guerra contra l'islam. Oliba n'era conscient i per això va recercar amb avidesa i contra els arguments d'alguns importants prelats de la regió, com Aeci, bisbe de Barcelona, o Arnulf bisbe de Vic, raons històriques, doctrinals i bíbliques que suportessin la seva visió de la guerra com un fet negatiu per al gènere humà.¹⁹

17. FOCILLON, cit. p. 163. La llista d'obres del seu *scriptorium* en dona fe. Vegi's R. BEER, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll (Sitzungsberichte der Königl. Akademie in Wien)*, 1907, vol. CLV, i 1908, vol. CLVIII.

18. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, 1821, t. xv. p. 333.

19. L'important paper dels bisbes en la guerra durant el període carolingi i postcarolingi fou el tema d'un notable llibre de Friedrich PRINZ, *Klerus und Krieg im Früheren Mittelalter*, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1971.

La iconografia és una de les seves principals armes en aquesta recerca. Per aquest motiu impulsa com a nou abat la realització de dues importants bíblies miniades, que avui coneixem com la Bíblia de Ripoll, anomenada abans erròniament de «Farfa», conservada a la Biblioteca Vaticana y la Bíblia de Roda, actualment a la Biblioteca Nacional de París. Ambdues obres ens recorden per la seva monumentalitat el fet que la guerra s'havia convertit, sota el govern de Ramon Borrell, en la principal activitat de l'aristocràcia catalana i dels seus vassalls. El país s'estava convertint ràpidament en una nació de guerrers; la seva cultura de pau estava en perill i l'ús de les armes un bé desitjat pels joves sense terra: els castells eren més abundants que les ciutats episcopals i que els monestirs. Després del saqueig del 985, irònicament, va ser el líder dels vescomtes de Barcelona, senyors de la frontera meridional, el que desencadenà l'embranchida guerrera, un fet que ni la família de Guifré el Pilós ni els seus adversaris en els comtats de Pallars i Ribagorça no esperaven. Que això pogués succeir es relaciona estretament amb les demandes dels *militēs* i els *castlānes*. Com si no fos prou, l'any 1010, a penes uns mesos després d'haver estat nomenat abat de Ripoll, Oliba contempla, sense poder evitar-ho, l'expedició militar a Còrdova dels seus cosins Ramon Borrell, comte de Barcelona i d'Ermengol, comte d'Urgell, amb alguns destacats membres de l'aristocràcia, a la que també van afegir-s'hi, enrogint-se-li el rostre, el seu germà Bernat Tallaferro, comte de Besalú i els bisbes Aeci de Barcelona, Ot de Girona i Arnulf de Vic.

Oliba va adonar-se del perill que suposava la gradual influència dels guerrers en la presa de decisions polítiques de l'aristocràcia catalana. Era conscient que s'havia de fer alguna cosa contra aquella cultura de la guerra apareguda en els ambients de la frontera meridional, i entre els castellans, els *castlānes* i els *militēs* que invertien grans quantitats en l'obtenció d'un nou i més eficaç armament defensiu. Aquest és el gran canvi: els arnesos defensius que veiem en les miniatures dels Beats poc tenen a veure amb els que veiem a la Bíblia de Ripoll. Res no podia estar més allunyat del temperament personal d'Oliba que un sistema social en el que la guerra fos la vida mateixa;²⁰ i tanmateix el que es revela darrere les queixes del savi abat és la correcta convicció que la

20. J. E. RUIZ-DOMÈNEC, «Guerra y agresión en la Europa feudal. El ejemplo catalán», *Quaderni catanesi di Studi Classici e Medievali*, 1980, p. 265-324.

societat anava en aquella direcció. Aquesta convicció tenia aleshores un fonament molt ferm. Tanmateix avui discutim el seu significat.

L'Església i l'imperi carolingi són les institucions més antigues i monopolitzadores del poder a Catalunya, quedant-ne molt poc fora del seu domini; la realitat política es defineix principalment per les interaccions i relacions de forces entre els *potentes*, eclesiàstics i l'aristocràcia de servei, amb ocasionals brots de revolta dels *pauperes*, aquell grup d'*homines liberi* que acostumaven a formar part de l'exèrcit imperial, i que en ocasions eren rics propietaris de terres.²¹ Abadal ens va mostrar l'eficàcia administrativa dels preceptes carolingis, precisament en el moment formatiu dels llinatges comtals d'aquestes terres.²² Els valors que tant Carlemany com Lluís el Pietós van proposar van ser adoptats per l'església catalana: la integració a Europa és inseparable de l'activitat dels monestirs, que en són l'encarnació i els seus executors. La distància, la desorganització ulterior de l'imperi carolingi, en temps de Lluís d'Ultramar, va fer que els comtes pirinencs busquessin una independència de fet del poder central. Per això la construcció d'una societat en la que la guerra era la vida mateixa va ser un repte per a aquest equilibri de forces entre l'aristocràcia comtal i l'església a Catalunya, i ambdós sectors van sentir-se amenaçats per aquesta expansió.²³

Oliba va actuar amb rapidesa i eficàcia. Va viatjar a Roma l'any 1011 per obtenir del Papa Sergi IV unes butlles per als monestirs de Ripoll i de Cuixà.²⁴ Volia assegurar-se l'autonomia dels cenobis, inclosa l'elecció de l'abat, que havia de fer-se seguint la regla de Sant Benet, o el que és el mateix, sense que els comtes de Barcelona poguessin intervenir-hi. A més a més s'aconseguia

21. J. E. RUIZ-DOMÈNEC, «Un "pauper" rico en la Cataluña carolingia», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. xxxvi, 1975-76, p. 5-14. La tesi del sentit de la *paupertas* d'aquest període va ser exposada amb solvència per Karl Bosl, «Potens und pauper, Begriffschichtliche Studien zur gesellschaftlichen Differenzierung im frühen Mittelalter und zum „Pauperismus“ des Hochmittelalters», dins *Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa*, Munich-Vienna, Oldenbourg, 1964, p. 106-134.

22. R. D'ABADAL, *Catalunya Carolíngia. II. Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1926-1952.

23. Un fenomen bastant generalitzat a tota Europa si tenim en compte el cas del piamontès Arduino com assenyalava Giuseppe SERGI, *Arduino marchese conservatore e re rivoluzionario*, en *Arduino mille anni dopo. Un re tra mito e storia*, Torino, 2002, p. 11-25.

24. *Diplomatari*, cit. p. 57-68: doc. 44 i 45.

l'exempció dels béns eclesiàstics. Així queda certificada la ruptura de la idea de Guifré el Pilós segons la qual la família era una realitat unitària des d'on es distribuïen els càrrecs de govern seglar o religiós sense cap mena de distinció; donant pas al principi de separació de l'església del poder comtal.

Alhora que aconseguia aquests privilegis, Oliba lamenta que els bisbes de la regió no portin a terme la seva pròpia reforma, ja que la cultura de pau que desitja per al seu poble podria difondre's més fàcilment amb un fort liderat dels eclesiàstics. L'èxit d'una església independent de la família comtal i en expansió a tot Europa no es mesura perquè una classe social d'abats substitueixi una altra, sinó pel fet que sota el ferm propòsit d'una reforma, la societat eclesiàstica guanyi força, les exempcions es multipliquin, la xarxa creada per Cluny es faci més densa a les terres pirinenques. Una nova cultura religiosa comença a existir. La veu d'Oliba s'eleva en aquestes circumstàncies. Però com abat de Ripoll i de Cuixà, Oliba té força limitacions, i ho sap. Li cal fer un pas endavant en la seva carrera. En el segle XI la guia del poble era un privilegi dels bisbes. Una cadira episcopal era el que necessitava per difondre les seves idees. Dues morts oportunes van facilitar el seu camí cap a l'episcopat. Primer, la mort de Borrell, bisbe de Vic, a mitjans de 1017; després, la mort del comte Ramon Borrell, el 8 de setembre d'aquell mateix any. El poema fúnebre que Oliba li dedica és una mostra de capteniment en els moments decisius.²⁵

La cultura literària que reflecteixen aquests sentits versos servirà de suport a la política de pacificació promoguda des de començament de 1018 per l'abat Oliba, convertit en flamant bisbe de Vic.²⁶ L'ús dels sermons, nombrosos i ben elaborats, oferirà aquesta nova imatge del fins llavors silenciós abat.²⁷ La força i la persistència de les seves idees polítiques prové de la seva originalitat: més enllà de la política del seu besavi Guifré, més enllà dels somnis dels seus cosins Borrell II i Ramon Borrell (i no cal dir dels seus màxims valedors durant la minoria del comte Berenguer Ramon I, els vescomtes de Barcelona),

25. *Diplomatari*, cit. p.

26. Sobre la diòcesi de Vic en aquesta època vegeu Paul H. FREEDMAN, *The Diocese of Vic. Tradition and Regeneration in Medieval Catalonia*. New Brunswick, Rutgers University Press, 1983.

27. *Diplomatari*, p. 356-359: Sermó per a la festa de Sant Narcís de Girona. La imatge d'Oliba amagar és potser una de les aportacions més assenyades d'Abadal al seu perfil personal (op. cit. p. 49 ss. «Segona part: La vida amagada»).

Oliba propugna una societat sota l'ègida dels bisbes, únics garants de la pau i l'ordre públic en absència del rei franc, en qui encara confien, datant els documents segons els anys del seu regnat. Aquesta proposta pretén fixar les relacions socials d'acord a la moral de l'església.

Aquesta última afirmació ens porta al cor de les idees polítiques d'Oliba i al llindar de la seva frontal oposició a la cultura dels guerrers que s'estava instal·lant a Catalunya. L'objectiu no es discutir la superioritat del comte de Barcelona, sinó oposar-se al model social en el que volia basar el seu poder. ¿Quin model social és aquest? Oliba en va parlar en un document excepcional. L'ocasió li ofereix el rei Sanç el Gran de Navarra, preocupat per trobar una estructura de poder per consolidar la seva hegemonia a Hispània.

Sanç li va preguntar si, des del punt de vista del dret canònic i de la moral cristiana, era lícit casar la seva germana Urraca de Castella amb Alfons V, rei de Lleó (999-1028), ja que la seva mare era germana del pare d'ell, és a dir, eren cosins creuats. Oliba és conscient que aquella pregunta tenia un abast excepcional en aquell moment. Donant per suposat el que ell sabia, i nosaltres comencem a conèixer, i és que el tipus de matrimoni preferent entre els guerrers era el d'un home amb la seva cosina creuada. Un sistema d'aliança eficaç en tots els casos en que es va produir ja que enfortia les relacions entre l'oncle matern (*avunculus*) i el nebot uterí. Aquesta pràctica havia estat escollida pel comte de Barcelona Borrell II a l'hora de casar les seves dues filles Riquilda i Ermengarda amb els dos fills del seu fidel *vicarius* Guitard, Udaldar i Geribert, els homes més poderosos del moment. Per aquest motiu, en asabentar-se Oliba que Sanç el Gran tenia intencions d'aplicar aquest eficaç sistema d'aliança a les seves terres, va reunir tots els material bíblics dels que va ser capaç, i l'11 de maig de 1023 escriu una llarga carta amb aquest propòsit que, en realitat hem de considerar, com va fer el pare Albareda, com un tractat contra el matrimoni entre parents.²⁸ Aixeca la veu parlant d'unions incestuoses per a aquest tipus de pràctiques i reclama l'autoritat de Gregori Magne per sentenciar que «si quis consobrinam duxerit in coniugio, aut uxorem de propria cognatione, vel quam cognatus habuit usque in septimam generatiuonem anathema sit». Per reforçar la seva tesi va demanar l'opinió de tots els seus prelats que «responderunt tertio omnes, qui erat in Concilio, anathema sit».

28. AHN, Clero, Huesca, San Victorián. Carpeta 760, núm. 5, Cfr. Apéndice Ediciones dins *Diplomatari*, p. 327-331; i E. FLÓREZ, *España Sagrada*, Madrid, 1774, vol. xxviii, ap. 12, p. 277-282.

La «conneboda», la cosina creuada, vet aquí on radica l'impediment. El matrimoni havia de ser una qüestió de l'església. Oliba argumenta sense tenir present la història del matrimoni de Jacob que es va casar, com tothom sap, per consell del seu pare Abraham, amb la filla del germà de la seva mare, amb la seva conneboda, la seva cosina creuada; i Abraham i Jacob eren homes estimats per Déu. Però un detall així no és important enmig d'un debat sobre el poder polític. Oliba creia que si impedia la difusió d'aquest sistema d'aliança matrimonial, l'ordre polític proposat pels guerrers s'afebliria. Comença així un llarg combat entre els dos sectors de l'aristocràcia: els nobles de la frontera que valoren positivament aquest sistema d'aliança i alguns monjos i bisbes que en fan una oposició frontal.²⁹

Sanç el Gran va obviar el consell d'Oliba i va ordenar celebrar el matrimoni entre Urraca i Alfons. La necessitat de crear una aliança entre els regnes hispànics pogué més que les prevencions d'un refinat abat que, no obstant això, manipulava els textos bíblics a favor de la seva tesi. A més, el projecte ja estava molt avançat com per malbaratar-lo per una qüestió de consciència. Aquí s'inscriu però el complex afer del matrimoni de la filla d'Alfons V de Lleó, Sança, un matrimoni decisiu en la història espanyola. La misteriosa mort del comte Garcia Sánchez de Castella deixava obertes les portes per tal que el fill «petit» de Sanç «el Gran» pogués casar-se amb la filla «política» de la germana del seu pare. L'actitud del rei navarrès va fer que Oliba canviés d'estratègia. Va buscar aleshores una nova forma d'enfrontar-se als guerrers, i la va trobar en una idea que s'havia anat elaborant des de finals del segle x per alguns bisbes del Peitieu, Narbona, Llemotges, Pui i altres seus al sud de la Loira per a la defensa dels drets temporals de les esglésies dels seus territoris, i que es coneixia com «la pau de Déu».³⁰

29. Debat que fou tema del famós llibre de Georges DUBY, *Le Chevalier, la femme et le prêtre*, Paris, Hachette, 1981 (tr. Taurus, Madrid, 1982).

30. Les recents recopilacions de Thomas HEAD & Richard A. LANDES, ed., *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France around the Years 1000*, Ithaca 1992, i A. BUSCHMANN & E. WADLE (ed.), *Landfrieden. Anspruch und Wirklichkeit*, Paderborn 2002, ens ha permès actualitzar els estudis de H. HOFFMANN, *Gottesfriede und Treuga Dei*, Stuttgart 1964, Neuaufl. 1986 (Schriften der Monumenta Germaniae historica 20), i de B. TÖPFER, *Volk und Kirche zur Zeit der beginnenden Gottesfriedensbewegung in Frankreich*, Berlin, 1957 (Neuere Beiträge zur Geschichtswissenschaft 1); uns estudis que foren comentats al seu dia en l'excel·lent treball d'H. E. J. COWDREY, «The Peace and the Truce of God in the eleventh Century», dins *Past and Present*, 1970.

El 16 de maig de 1027, Oliba aprofita la peregrinació del bisbe Berenguer d'Elna a Roma per presidir un sínode episcopal als prats de Toluges (Rosselló).³¹ Segueix l'exemple del concili de Charroux (Peitieu) i d'altres llocs.³² La iniciativa va ser un èxit i tornarà a repetir-la en dos ocasions més, en els anys 1030 i 1033, a la seva pròpia diòcesi de Vic.³³ Oliba organitza les tres assemblees pel benefici dels propietaris de terres, dels homes i les dones lliures amb dret a vendre, permutar o empenyorar els seus alous, o a portar els seus problemes davant dels tribunals de justícia presidits per l'autoritat de l'església. Uneix la utopia i el combat polític, ja que obliga a aturar durant uns dies per mandat eclesiàstic la guerra i el pillatge, elements ambdós inherents al sistema de valors dels guerrers, i sense els quals difícilment podria subsistir.³⁴ Aspira a una possessió conjunta de legitimitat moral i poder efectiu sobre una aristocràcia a la que qualifica de turbulenta.

Com a Adhémar de Chabannes, a Oliba li agradaria imposar la doctrina de l'església reformada sobre el poder dels laics.³⁵ No dubta en utilitzar per aconseguir-ho tota la força que li permet la retòrica polemica, inclosa la hipèrbole a l'hora de valorar la situació social del moment, dominada segons ell no només per l'augment del nombre dels aventurers militars, als que qualifica de *molestatores, raptores, perturbadores, latrones et predones*, sinó també, per l'existència d'abominables tragèdies personals (sobretot entre els camperols i les dones), per infausts hàbits sexuals a l'interior dels castells, és

31. *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, ed. Gener Gonzalvo, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, p. 3-5.

32. Per aquesta qüestió vegi's T. GERGENT, «Le concile de Charroux (989) et la Paix de Dieu : un premier pas vers l'unification du droit pénal au Moyen Age?», *Bulletin de la Société des antiquaires de l'Ouest*, 12 (1998), p. 1-59, que completa l'estudi anterior de R. FAVREAU, «Le Concile de Charroux (989) et la Paix de Dieu», *Bulletin de la Société des antiquaires de l'Ouest*, 3 (1989), p. 213-219. El cas aquità pot veure's a T. HEAD, «The Development of the Peace of God in Aquitaine (970-1005)», *Speculum* 74 (1999), p. 656-686.

33. *Les constitucions*, cit. p. 6-11. Vegi's P. PONSICH, «Oliba et la Trêve de Dieu», *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 1972, p. 31-42. Alguns dubtes sobre la cronologia tradicional les exposa Víctor Fariás Zurita, «Problemas cronológicos del movimiento de Paz y Tregua catalán del siglo X», *Medievalia*, 14, 1993.

34. G. DUBY, *Guerriers et paysans. Premier essor de l'économie européenne*, Paris, Gallimard, 1973. Lester K. LITTLE, *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, Londres, Elek, 1978 (trad. Taurus, Madrid, 1980, p. 15-33).

35. D. F. CALLAHAN, «Adhémar de Chabannes et la paix de Dieu», dins *Annales du Midi*, 1977.

a dir, per una intensificació de l'instint bàrbar, on prima el pillatge, la guerra, i la fidelitat entre els homes de la mainada sobre els valors cristians de la solidaritat i la humilitat. Oliba està convençut que el seu punt de vista és el correcte i les seves denúncies totalment certes perquè té el suport de l'assemblea d'homes lliures. En realitat, tant a Toluges com a Vic aconsegueix portar tots els que l'escolten embadalits al regne de Crist a la terra, i això significa que l'únic risc que això no pogués ser rau en la violència regnant a l'època. Els guerrers de la frontera, dirigits pels vescomtes de Barcelona, s'enfronten a Oliba i li exigeixen una postura d'acord amb la realitat del moment enlloc d'insistir en els plantejaments utòpics d'un món presidit per la pau de l'església. Aquest dolorós enfrontament entre dues concepcions oposades repercuteix encara en la imatge que els moderns historiadors s'han fet d'aquesta època i d'aquesta institució.³⁶

La uniformitat amb què els bisbes conceben el desenvolupament de la cultura de la guerra a Europa a l'any mil condueix a un perillós maniqueisme: la *malitia* de la *militia* davant la cultura de pau dels bisbes; defensant que la revolta dels camperols és l'exemple del caràcter coercitiu d'aquest sistema social davant al caràcter benèvol del poder públic. El curiós del cas és que els historiadors actuals han optat decididament per creure una de les parts en conflicte, l'església que és a més qui monopolitza la informació ja que controla l'execució i la conservació dels documents, amb els que va contribuir al coneixement i difusió de la nova forma de vida i de les seves bases doctrinals.³⁷

La qüestió de la pau i treva de Déu resulta, doncs, més complexa del que en principi semblava.³⁸ Jo no crec que la situació de violència descrita en els textos eclesiàstics sigui estrictament real, la veig més aviat com una hipèrbole nascuda del debat polític, de la mateixa manera que he pogut comprovar en el conflicte entre la cristiandat i l'islam que emergeix a les cròniques asturleonesses de l'alta edat mitjana.³⁹ No crec tampoc que aquestes assem-

36. T.N. BISSON, «The organized Peace in Southern France and Catalonia, ca. 1140-ca. 1233», *American Historical Review*, 82 (1977), p. 290-311.

37. M. DÍAZ Y DÍAZ, «La vida literaria en el mundo altomedieval», *Medievalia*, 1994, p. 58.

38. VEGÍ'S D. BARTHÉLEMY, *L'an mil et la paix de Dieu*. Paris, 1999 front a P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du xe a la fin du xi siècle*, Toulouse, 1973; i en part a T. N. BISSON, *Tormented Voices*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1998.

39. J. E. RUIZ-DOMÈNEC, «Uno spazio di confronto fra civiltà: la Penisola Iberica», dins AA.VV. *Uomo e spazio nell'Alto Medioevo*, Spoleto 2003, vol. II, p. 709-744.

bles sorgissin d'una exclusiva necessitat real, sinó més aviat d'una necessitat de caràcter polític. A tot estirar, em sembla que som davant el xoc de dos models de civilització diferents, fins i tot oposats, un que situa el pillatge i la guerra com a centre del seu ordenament jurídic i social, i un altre que valora la matriu agrícola i la pau com a fonaments d'una vida de treball. Es dirà que les assemblees i els sínodes episcopals van controlar els excessos de poder de l'aristocràcia, però les incursions dels musulmans a la frontera (i no només les d'Almansur) continuaren essent un perill per a la integritat del territori.

Oliba va ser coherent amb les seves idees el temps que li quedava de vida (va morir el 1047), i durant anys ens oferirà una de les actuacions més coherents i exemplars sobre la funció d'un bisbe del segle XI. Oliba contempla, en primera línia, l'horror d'un món en permanent conflicte, i la manera com aquest fenomen afecta a la vida quotidiana del poble. Va intervenir sovint en els plets per la propietat de la terra que enfrontava llinatges rivals.⁴⁰ No es tractava en aquest cas de crear una nova utopia política com amb les proclames de les assemblees de pau i treva de Déu, sinó de cenyir-se al seu paper d'àrbitre i utilitzar el *placitum* com un element més de la seva responsabilitat com a bisbe.⁴¹

El clamor s'incrementa quan la violència es realitza contra una propietat de l'església. És el que passa l'any 1022 quan Oliba decideix exposar en públic el que era un secret conegut de tothom: «Sciatis omnes, quia multa mala passi sumus in monasterio nostro, et nos et antecessores nostri de alodibus et chartis Sancte Marie, quae usque hodie a malis hominibus occultati sunt, et occultantur».⁴² La maldat ha impulsat la rapinya, al robatori d'uns béns del monestir de Ripoll, i això no ho pot permetre, i no només per motius materials: hi ha una autèntica preocupació de caràcter moral. Per aquest motiu la censura moral deixa pas a una condemna més forta, l'excomunió: «Qui autem non fecerit sed celaverit, vel hoc quod ipse abuerit vel alium abere cognoverit, hunc de parte Dei omnipotente Patris et Filii et Spiritus Sancti,

40. Un estat de la qüestió recent, i molt ajustat a la moderna antropologia interpretativa sobre l'ús de la llei en aquesta societat por veure's a l'excel·lent treball de Patrick GEARY, «Vivre en conflit dans une France sans état: Typologie des mécanismes de règlement des conflits (1050-1200)», *Annales*, ESC, 1986, p. 1107-1133.

41. Sobre el seu ús i aplicació vegi's Stephen D. WHITE, «Inheritance and Legal Arguments in Western France», dins *Tradition*, 1987, p. 55-103.

42. *Diplomatari*, cit. p. 322-323.

et omnibus sanctis et nostra excommunicamus, ut tamdiu ab omni consorcio cristianorum excommunicatus permaneat donec Sancte Rivipollensis Marie suum sive in alode sive in cartis, quod ipse celat, proderit vel si cognoscere potuerit quod alius celat...». ⁴³ L'anatema es justifica pel perill que suposava l'ús del pillatge de béns eclesiàstics, fonamentalment monàstics, com un ritual d'iniciació en els hàbits guerrers dels joves de l'aristocràcia. ⁴⁴

La precisió del llenguatge del clamor benedictí d'Oliba, diguem en últim lloc, no és la menor de les armes que fa servir per criticar la cultura de la guerra. Oliba converteix les paraules en un ritual d'agressió en analogia al càntic litúrgic. ⁴⁵ Són paraules poderoses perquè, com observa Lester K. Little, la justícia d'aquell temps no existeix només en les paraules, però abans que cap altra cosa es en elles. ⁴⁶ Els guerrers es veieren obligats a presentar-se als tribunals on els bisbes els duïen una i altra vegada convençuts del seu més gran coneixement de les lleis. Oliba va culminar la seva tasca de jutge l'any 1044 en un importantíssim judici contra la família dels vescomtes de Barcelona, els seus enemics de tota la vida. L'ocasió se la proporciona el jove comte Ramon Berenguer I, aleshores sota la influència de la seva àvia Ermessenda, que no oblida els favors que ha rebut del bisbe de Vic pel cas de la vila d'Ullastret, i que segons ella ha estat atacada injustament pel poderós Guislebert, vescomte i bisbe de Barcelona, el fill d'Udalard. Oliba presideix el judici que ha de dirimir la responsabilitat d'un tan alt personatge en una sèrie d'actes contra l'autoritat comtal que van acabar en donar suport als homes que «iactaverunt petras de ipso clochario super ipsum palatio, et inantea faciat directum de ipsis hominibus qui fuerint ibi in ipsa sedicione».

La paraula de condemna s'escola un cop més en la narració dels fets, la violència porta a la sedició. Aquesta era la manera de fer dels guerrers de la frontera i dels que els ajudaven. La resposta d'Oliba al repte que significa

43. Sobre la pràctica de l'excomunió vegi's Elisabeth VOBOLA, *Excommunication in the Middle Ages*, Berkeley, California, 1986. Sobre el significat del clamor benedictí haurem de recórrer a l'excel·lent llibre de Lester K. LITTLE, *Benedictio Maledictiones. Liturgical Cursing in Romanesque France*, Itaca & Londres, Cornell University Press, 1993.

44. Vegi's sobre aquesta qüestió el suggerent article de Carlo GINZBURG, «Sacheggi rituali: Premesse a una ricerca in corso», *Quaderni storici*, 65, 1987, p. 615-636.

45. Vegi's sobre això véase Barbara H. ROSENWEIN, «Feudal War and Monastic Peace: Cluniac Liturgy as Ritual Agresión», *Viator*, 2, 1971.

46. K.L. LITTLE, *Benedictine Maledictions*, cit. p. 200-218.

jutjar una de les principals famílies de Catalunya de l'any mil va consistir en estendre els límits de la llei fins als bisbes que es resistien a la reforma, com en el cas de Guislabert, que vivia amb la seva muller i els seus fills en una sumptuosa mansió de la ciutat. Un cop més la utopia es barreja amb el combat polític. En condemnar la irresponsable conducta d'un bisbe altiu, va més enllà d'una predicació *in spiritu humilitatis*, ja que per mitjà d'aquesta condemna busca reforçar la societat catalana, el seu desig d'una cultura de la pau per damunt d'una cultura de la guerra.

La sentència es realitza d'acord amb les normes del seu temps, però l'esperit que la presideix va més enllà, sens dubte, de les fórmules anotades en el document. Oliba se salva ell mateix com a bisbe i ajuda el seu propi país en conflicte només fent el que fa.